

бюлетень (Архивное управление МВД УССР). – К., 1951. – № 1.

5. Гуржій І.О. Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст. – К., 1954.

6. Семенов А. Изучение исторических сведений о российской в неиней торговле и промышленности. – СПб., 1859. – Ч. 3.

7. Зябловский Е. Статистическое описание Российской империи. – СПб., 1815. – Ч. 5.

8. Штукенберг И. Статистические труды. – СПб., 1860. – Т. 2.

9. Ляшенко П.І. Історія народного господарства СРСР. – К., 1951. – Т.1.

10. Гуржій І.О. Соціально-економічні зміни та розвиток постійної торгівлі в містах України кінця XVIII – першій половині XIX ст. // Український історичний журнал. – 1959. – № 5.

11. Гуржій І.О. Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII до 1861 р.). – К., 1962.

12. Гуржій О.І. Основні закономірності розвитку торгівлі і місцевих ринків на Україні у XVIII ст. // УІЖ. – 1986. – № 8.

13. Шмідт А. Херсонская губерния. – СПб., 1863. – Ч. 2.

14. Гуржій І.О. Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років XIX ст. – К., 1968.

В. Гоцуляк

І.О.ГУРЖІЙ – ДОСЛІДНИК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII – XIX СТ.

Актуалізація всіх сфер історичної творчості завдяки кардинальній зміні історіографічної ситуації дала змогу подолати ідеологічні нашарування доби тоталітаризму, яка призводила до дискретності та майже втрати зв'язку з історичними традиціями 1920-х рр., підтриманих протягом 70-и рр. минулого століття лише діаспорною гілкою української історичної науки. Співпраця тепер вже в єдиному руслі обох гілок: материкової й діаспорної українських істориків – стимулювала розвиток людинознавчої традиції української історіографії. Яскравим виявом наукового осмислення спадщини відомих вчених та громадсько-політичних діячів стало започаткування і розвиток грушевськознавства як у діаспорі, так і в Україні. З пам'ятного 1991 року який дав потужний імпульс розвитку всіх сфер суспільного, наукового життя і до наших днів дослідники інтенсивно заповнювали біоісторіографічний вакуум: розширювалася тематика досліджень, поверталися визначні постаті політиків, громадсько-політичних діячів, науковців.

Швидке заповнення прогалів в історичній персоналістиці свідчить про закономірний процес переоцінки цінностей, усвідомлення також доцільності звернення до постатей вчених, які жили і працювали за тоталітарної доби. Адже припустимо, що після перемоги національної революції в 1917-19120-х рр., коли б збереглися й розвинулися дореволюційні традиції в українській (радянській) історичній науці, наряд чи була необхідність вітчизняним дослідникам обмежувати свою методологію творчого пошуку та пояснювати історичний розвиток виключно політико-ідеологічними та соціально-

економічними чинниками і таке інше. Зрозуміло, що тоді й соціально-економічний напрям історичних досліджень відповідав методологічним стандартам європейській і світовій науці. Тому, на нашу думку, є свосчасним звернення до постатей провідних українських вчених 50-70-х рр. минулого століття, які працювали в академічних установах. Однією з них є Іван Олександрович Гуржій (15.IX.1915 – 31.X.1971).

Вчитуючись в архівні матеріали та ознайомившись з особистими речами І.О.Гуржія, які зберігаються в музеї історії Черкаського національного університету ім. Б.Хмельницького, глибше розумієш, що він пройшов типовий для радянської дійсності шлях історика. Народився у с. Худяки 15 вересня 1915 року в сім'ї селянина-бідняка. В 1941 р. закінчив історичний факультет Одеського університету, учасник Великої Вітчизняної війни. Рядовим бійцем він пройшов усю війну, зазнав контузії [1, 126]. Науково-творча біографія Івана Олександровича свідчить про ступені зростання: з 1948 р. – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; з 1953 р. – доктор історичних наук; з 1955 р. завідувачий відділом історії феодалізму Інституту історії України; з 1958 р. – заступник директора Інституту історії України АН УРСР. У 1963-1968 рр. – академік-секретар Відділу економіки, історії філософії та права АН УРСР. З 1969 р. – заступник директора і завідувачий відділом історіографії та джерелознавства Інституту історії АН УРСР.

Аналіз творчої спадщини вченого, а вона досить ризоманітна, засвідчив той факт, що він є автором монографічних праць переважно з історії України другої половини XVIII-XX ст. У пропонованій статті автор ставить за мету з'ясувати доробок вченого в галузі соціально-економічної проблематики, яка є наскрізною у його творчості. Якщо умовно виділити її напрямки, то вона є головним фоном при висвітленні антифеодальних рухів; розкладу, як тоді зазначалося, феодально-кріпосницької системи; розвитку промисловості, сільського господарства; торгівлі; зародженні робітничого класу тощо. Про це свідчать праці, опубліковані в столичних академічних видавництвах: "Повстання селян в Турбах (1789-1793)" (1950); "Розклад феодально-кріпосницької системи в сільському господарстві України першої половини XIX ст." (1954); "Боротьба селян і робітників України проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х років XVIII ст. до 1861 р.)" (1958); "Зародження робітничого класу України (кінець XVIII - перша половина XIX ст.)" (1958); "Розвиток товарного виробництва і торгівлі на Україні (з кінця XVIII ст. до 1861 року)" (1962); "Україна в системі всеросійського ринку 60-90-х років XIX ст." (1968) та ін. Ним опубліковано 7 монографій, 14 брошур із різних проблем історії України, близько 450 публікацій різного характеру [2, 151]. Він був автором окремих параграфів узагальнюючих колективних праць із історії України двотомної "Історії Української РСР (1953-1957)", розлогіх розділів "Історії УРСР" – 1967 р. (1969 р. перевидано російською мовою). Будучи прихильником колективних праць, вчений багато писав у співавторстві. Редакторська праця – ще одна грань наукової діяльності вченого. Його прізвище знаходимо серед членів редколегій таких фундаментальних видань, як восьмитомної "Історії Української РСР", "Історії робітничого класу Української РСР" (К., 1967), "Історії Академії наук Української РСР" (1967), "Украинская ССР и зарубежные социалистические страны" (К., 1965), "Україна і Близький та Середній Схід" (К., 1968).

Творчість І.О.Гуржія припадає на апогей розвитку радянської історіографії, яка характеризується неоднозначністю та суперечливістю.

Зазначене позначилося і на науковій діяльності історика. Формування наукового образу вченого припадає на 1950-60-і рр. Аналіз соціально-економічної проблематики у працях І.О.Гуржія показує їх евристичну спрямованість на пошук та введення у науковий обіг раніше невідомого архівного та документального матеріалу, високий рівень їх аналізу та синтезу, вдало класифікацію джерел, що полегшує їх використання та сприйняття тексту (далася взнаки й філологічна підготовка вченого – В.Г.) читачем будь-якої освітньої підготовки. Характерною рисою наукового доробку вченого було поєднання існуючих у радянській історіографії методологічних орієнтирів із практикою джерелознавчого аналізу та синтезування об'ємного масиву матеріалів, які охоплювали значний хронологічний період, що потребувало ерудиції, помпозеної на високу працездатність. Мова текстів наукова, академічно витримана, без порушення однозначності сприйняття та відсутності зловживань іншомовною термінологією. Висвітлені історичні події та явища соціально-економічного змісту документовані, без всіляких принишень і домислів. Саме наративність і, як не дивно, позитивізм (прискіплива фактографічність з неодмінним посиланням на джерела і документальний матеріал – В.Г.) – головна ознака творчості академічного вченого – І.О.Гуржія.

Висвітлюючи соціально-економічну проблематику, вчений керувався пануючою в радянській історіографії методологією дослідження й одним з її складових – поняттям історизму, перетвореного на метод. У тогочасному розумінні цей метод мав значення принципу наукового мислення, що розглядав всі явища в їх розвитку за певними об'єктивними законами; "Історизм як методологічний принцип марксистської історіографії вимагає будь-яке явище минулого і сучасного розглядати, по-перше, в процесі його виникнення, розвитку і зміни, по-друге, у зв'язку з іншими явищами і умовами даної епохи, по-третє, з конкретним досвідом історії, який дозволяє встановити не тільки безпосередні, але й окремі наслідки явища або процесу, що визначається. Всі ці вимоги внутрішньо взаємозв'язані. Перша орієнтує на вивчення внутрішніх аспектів досліджуваного явища, виокремлення головних подій його розвитку і його якісних особливостей на різних стадіях розвитку. Друга підкреслює своєрідність і єдність кожної даної соціальної структури, окремі елементи якої можна зрозуміти лише в її співвідношенні з цілями. Нарешті третій пункт відображає єдність, спадковість й поступальність історичного процесу, в якому будь-яке явище є зрозумілим, лише будучи співвіднесеним не тільки з минулим, але й з майбутнім, в якому виявляються тенденції його подальшого розвитку" [3, 454]. Вчитуючись у праці вченого і відчуваш, що саме одним із таких, тоді існуючих методологічних підходів він послуговувався, безперервно працюючи в основному центрі історичної науки України – Інституті історії України АН УРСР.

Івана Олександровича цікавила й інша проблематика, а не лише соціально-економічна. Його наукова спадщина вже має свою історіографію [1, 125]. Він був знавцем історії боротьби селян і робітників проти феодально-кріпосницького гніту (з 80-х рр. XVIII ст. до 1862 р.) та висвітлював боротьбу трудящих України за соціальне і національне визволення протягом значного хронологічного періоду (XIV-XIX ст.). Вчений звертав увагу і на історичну персоналістику. До таких належить науково-популярна праця "Народний герой Устим Кармелюк: історико-біографічний нарис" (1950). Про У.Кармалюка науковець пише у своїй монографії "Боротьба селян і робітників проти

феодално-кріпосницького гніту (з 80-х рр. XVIII ст. до 1862 р.)” (1958) та інших виданнях.

Перспективним напрямком дослідження наукової діяльності І.О.Гуржія є відтворення, із залученням методів самої історіографії та джерелознавства, і, зокрема, двох складових історичного портрета – постаті особи, про яку йдеться та постаті дослідника [4, 6]. Варто також залучити надбання таких дисциплін як соціальна психологія, психологія творчості, ефективно використовувати дослідницькі методи систематизації, класифікації та порівняльно-історичний, ретроспективний та хронологічний. Важливо з усією увагою скрупульозно відтворити життєвий і творчий шлях, виділити відповідні його періоди та етапи і розкрити їх особливості. Все більш актуальним стає відтворення повноцінного образу вченого [5].

Певним орієнтиром для з'ясування світоглядних позицій як у цілому української інтелігенції тих років, так і науковців, котрі сформувалися і були виховані в радянські часи, з їх комуністичними ідеалами та устремлінням самовіддано працювати в науковій сфері є умовний поділ істориків комуністів запропонований В.Яремчуком [6]. Згідно з ним, І.О.Гуржія можна віднести до “науковців, які з симпатією або нейтрально ставилися до режиму, широ вірили в те, що зможуть принести максимальну користь історичній науці в його рамках. Вони не стільки пристосовувались, скільки органічно приймали радянську систему” [6, 35].

Зазначені вище напрямки наукового пошуку принесуть істотне прирощування знань про життя і творчість І.О.Гуржія. Актуальним у цьому контексті є одне з положень рішення Вченої ради Інституту історії України НАН України від 3 жовтня 1995 р., у якому зазначалося: “Відзначення великих заслуг І.О.Гуржія перед українською історичною наукою, перед Україною свідчить про збалансований, зважений підхід сучасної вільної історіографії до надбань вітчизняної історичної науки незалежно від періоду її функціонування, включаючи й радянський. В основі цього підходу при оцінці як досягнень, так і хиб та недоліків, діє єдиний критерій – користь і значущість наукового доробку вченого” [2, 152]. Отже, подальше вивчення наукової та громадської діяльності І.О.Гуржія сприятиме визначенню особливостей національного історіографічного процесу другої половини ХХ століття.

1. Санцевич А.В., Федоренко В.Г. 60-річчя з дня народження І.О.Гуржія // Український історичний журнал. – 1975. – № 8.

2. Чухліб Т.В. Вшанування пам'яті І.О.Гуржія // Український історичний журнал. – 1991. – № 1.

3. Кон И.С. Советская историческая энциклопедия. – М., 1965. – Т. 6

4. Александров В.Б. Исторический портрет и его функции в историческом познании // Биография как вид исторического исследования: Сборник научных трудов. – Тверь: ТГУ, 1993.

5. Фрейденберг О.М. Образ и понятие // Миф и литература древности. – М., 1978; Болдырь С.П., Чернов Е.А. Историографический образ: опыт расширения методологического арсенала науки истории исторического познания // Українська історична наука на порозі ХХІ століття: Харківський історіографічний збірник. – Харків, 1997. – Вип 2.; Посохов С. Образ // Історіографічний словник: Навчальний посібник для студентів історичних факультетів. – Харків, 2004.; Масненко В.В. Формування образу М.С.Грушевського в масовій свідомості сучасного українського суспільства // Український історичний журнал. – 2006. – № 5.

6. Яремчук В. Історики радянської України і влада: форми позиціонування // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки. Вип. 4. Збірник на пошану професора Миколи Павловича Ковальського. – Острог, 2004.